

DOGMATİZM VE DOGMATİK TUTUMLAR

Ali Osman GÜNDOĞAN*

Dogmatizm, herhangi bir iddiayı, önermeyi, düşünceyi v.s. yi hiçbir tartışma yapmadan, eleştiriye tabi tutmadan, sadece duygulara, kişisel eğilimlere dayanmak suretiyle doğrulamak, benimsemek eğilimidir. Felsefede dogmatizm, önceden çözülmesi gereken ama çözümsüz bırakılıp olduğu gibi kabul edilen veya sonu belli bir kesinliğe ve mutlaklığa varan doktrinleri ifade eder. İlk anlamıyla, kriticizme zıt bir anlayıştır. Nitekim kritik felsefe, **Descartes**'ın *Meditasyonlarda* yaptığı gibi, her şeyden şüpheyile işe başlar ya da **Kant**'ın *Saf Aklın Eleştirisi*'nde yaptığı, gibi bütün metafizik sorunlar, ruhun ölümsüzlüğü, dünyanın kaynağı, tanrının varlığı askıda bırakılır. İkinci anlamıyla dogmatizm, **Spinoza**'da olduğu gibi, kendisini tam ve son sınırına varmış bir bilgi sistemiyle tamamladığını iddia ettiği ölçüde kriticizme zıt bir anlayış olarak adlandırılır. Dogmatik felsefe, dinsel dogma üzerine kurulmuş olan özellikle orta çağ skolastik felsefesini belirtir. Çünkü skolastik felsefe, tanrı ve vahiy adına felsefenin yapıldığı, vahiyden hareket ederek vahyin meşruiyetini tesis etmeye yönelik bir doktrini ifade eder. En güzel ifadesini, önce inanıp sonra anlamaya çalışan 'anlamak için inanıyorum' önermesinde bulur. Böyle bir tavır herhangi bir hakikat araştırmasına girmez. Çünkü keşfedilecek bir hakikat yoktur, hakikat zaten verilmiştir.

Dogmatizm, bilgi teorisinin bir kavramı olmakla birlikte, hayatın her alanında ortaya çıkan bir düşünme biçimidir de. Teorik olarak şüpheciliğe, bir hayat pratiği olarak da empirizme karşı bir tutumu da belirtir. Şüphecilik, her türlü bilgidен ilke olarak şüphe eden, evrensel ve genel geçer bir bilginin imkanını reddeden bir anlayıştır. Şüpheciler felsefeye yakınlıkları dolayısıyla ve dogmatizmin hareket noktası olan dogmaları rölatif görmeleri bakımından rölativizm ile hükmü askıda bırakıp, hükmün imkansızlığını savunmaları açısından da agnostisizm ile dogmatizm karşıtlık içindedir. Ancak bu rölativizm, şüphecilik ve agnostisizm de hayat pratiği açısından bir dogmatizme dönüşme tehlikesini de içlerinde barındırırlar. Hayat pratiği olarak empirizme karşı olduğunu söylediğimiz dogmatizmin en açık örneğine dogmatik politikacılarda rastlanır. Çünkü dogmatik politikacı, hali hazırdaki güncel dünyanın tarihsel ve kültürel gerçeklerine aldırmadan, mevcut şartları hiç dikkate almadan, eylemini bir teorisinin direktifine göre yönlendiren politikacıdır. Böyle bir politikacının eyleminin kaynağında bulunan teori, tıpkı din gibi, her türlü olmuş, olacak ve olması muhtemel sorunları çözdüğüne inanır. Bundan dolayı da, teorisinin sınırları dışında herhangi bir hakikat yoktur ya da bütün hakikat bu teorisinin sınırları içindedir, teori her türlü hakikati içermektedir.

Dogmatizm, kendisini çeşitli hoşgörüsüzlük ve fanatizm biçimlerinde gösterir. Çeşitli hoşgörüsüzlük ve fanatizmler, dogmatik tutumlar olarak ortaya çıkarlar. Bu tutumlar da politik, ırkçı ve dinsel hoşgörüsüzlükler veya fanatizmler olarak insan davranışlarına yansırırlar.

Fanatizm, genel olarak, dinsel veya siyasi bir tercihe tutkulu bir şekilde bağlanma tavrıdır. Bu tutkulu bağlanmadır ki, **Voltaire** tarafından zalim ve merhametsiz bir delilik olarak tanımlanır¹ ve din savaşlarının, haksız ve zalimce takiplerin, soruşturmaların, ideolojiler arasındaki acı verici mücadelelerin sürdürülmesinin temel nedeni olmuştur. Sonuçları itibariyle fanatizm, insanlığa karşı girişilmiş bir yok sayma hareketidir. Çünkü 'fanatizmin ilkesi, başka bir dine, parti veya ideolojiye ait olan insanları insani varlıklar olarak düşünmemektir.'² Bundan

* Prof.Dr., Muğla Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü.

¹ Julia Didier, *Dictionnaire de la philosophie, Librairie Larousse*, Paris, 1964, s.100.

² A.g.e., s.100.

dolayı da fanatizm, insan haklarına bir saldırı ve saygısızlıktır. Hatta insan hakları karşısındaki en büyük tehlike de fanatizmin değişik biçimleridir. Dahası, insan haklarının 1948'de bir bildirgeyle ilanı, milyonlarca insanın, fanatizmden ötürü bu haklarının ihlal edilmesinden kaynaklanır. Fanatizm, insan haklarının evrenselliğini, bütün insanlar için ortak bir ideali ve başkalarına hoşgörü ve saygıyı yok ettiği için, siyasal bir sorundan ziyade, etik bir sorun olarak düşünülmelidir. Hiçbir ideoloji, din ya da ırk, insan haklarının üzerinde olamaz. Oysa ideolojik, dinsel ya da ırkçı fanatizmler, başkalarını yok sayma esası üzerinde vücut bulurlar.

Dinsel fanatizmin en acı örnekleri mezhep savaşları, dinler arası savaşlar olarak, her dinde olduğu gibi, gerek Müslümanlık, gerekse Hıristiyanlık tarihinde belirgin bir şekilde yaşanmıştır. Dinsel fanatizm, sadece mazluma zarar vermemekte, aynı zamanda dinin kendisine ve o dine inanmış sade müminlere de zarar vermektedir. 1962 yılında, Hıristiyan Kiliseler Konsülü, insan türünün birliğini ortaya koyarak, dinsel fanatizmi mahkum etmiştir. Aslında 17. ve 18. Yüzyıllarda başlayan Aydınlanma felsefesi ve bu felsefenin ortaya çıkardığı laik, demokratik toplum ve devlet düzeni anlayışı, dinsel fanatizmin kırılmasına neden olmakla birlikte ve dinler arası diyalog ve hoşgörü çabalarına rağmen, bu fanatizm türünün bütünüyle yok olduğunu söylemek mümkün değildir. Hatta, özellikle İslam ülkelerinde, Aydınlanma felsefesinin toplum ve devlet anlayışına karşı ve ekonomik bakımdan geri kalış nedeniyle reaksiyoner ve marjinal dinsel hareketler ortaya çıkmıştır. Günümüz açısından en önemlisi de, geleceğin mücadele ve savaşlarını, din temelli olarak Medeniyetler Mücadelesi biçiminde öngören **Huntington**'un tezi taraftar bulabilmektedir. **Samuel P. Huntington**, 'bu yeni dünyada mücadelenin esas kaynağı öncelikle ideolojik ve ekonomik olmayacak' diyor.³ Ona göre bu mücadelenin kaynağı, kültürel olacaktır. Bu güne kadar prensler, milli devletler ve ideolojiler arasında sürüp gelen mücadeleler yerini farklı medeniyetlere mensup grup ve milletlere bırakacaktır. Çünkü **Huntington**'a göre dünyadaki bölünme, artık ideolojik, ekonomik değil; kültürelidir. Peki medeniyetler niçin çatışacaktır? Bunun en büyük nedeni, medeniyetler arasındaki farklılığının derece farkı değil, bir mahiyet farkı olmasıdır. Çünkü 'medeniyetler birbirlerinden tarih, dil, kültür, gelenek ve en mühimi de din yoluyla farklılaşırlar.'⁴ Bu iddianın en güzel örneği, ideoloji döneminde S.S.C Birliği'nde herkesin aynı tarafta olması ama Rusların Estonyalı, Azerilerin Ermeni olmamalarıdır. Çünkü söz konusu toplumların ait oldukları medeniyetler, birbirinden farklıdır. Aslında bu toplumlar arasındaki fark, sadece medeniyet farkı değil, aynı zamanda milliyet farkıdır. Milliyet farkı, medeniyet farkını gerektirmez. Çünkü farklı milliyetler ortak bir medeniyeti paylaşabilirler.

Huntington, ülkeler arasındaki askeri, siyasi ve ekonomik ilişkilere göre oluşmuş durumun 'Batı ve Geri Kalanlar' biçiminde netleştiğini belirtir. Bu şu anlama gelmektedir :Geleceğin mücadelesi 'Batı ile Geri Kalanlar arasındaki bir mücadele ve Batılı olmayan medeniyetlerin Batılı güç ve değerlere verdiği karşılıklar olacaktır.'⁵ Çünkü Batılı olmayan ülkelerin ve bölünük ülkelerin Batıya katılmaları konusunda büyük engeller bulunmaktadır. Özellikle 'Müslüman, Konfüçyen, Hindu ve Budist toplumlar bakımından (bu engeller) daha büyüktür.'⁶ Bu nedenledir ki, geleceğin mücadelesinin merkezini İslami - Konfüçyen devletler ile Batılı devletler oluşturacaktır. Çünkü bu devletlerin bağlı oldukları medeniyetler birbirlerinden farklıdır ve medeniyetler arasındaki farkın temelinde de din bulunmaktadır. Medeniyetler Çatışması tezi ile birlikte yaşanan diğer gelişmeler göstermektedir ki, günümüzde;

³ Samuel P. Huntington, *Medeniyetler Çatışması*, "Medeniyetler Çatışması mı?", Çev: Mustafa Çalık, Vadi Yayınları, Ankara, 1995, s.13.

⁴ *A.g.m.*,s.16.

⁵ *A.g.m.*,s.32.

⁶ *A.g.m.*,s.36.

‘Müslümanlık, Hıristiyanlık ve Musevilik gibi dinlerin bir yükselişe geçtiği ve bu sürecin devam edeceği hususu’ kendini kuvvetli bir şekilde hissettirmektedir. Fanatizmin her çeşidinde olduğu gibi dinsel fanatizm de bir tür bulaşıcı hastalık gibi bir yerde ortaya çıktığında, bir dinin ve din mensuplarının hem lehinde hem de aleyhinde yeni fanatik örgütlenmeleri de ortaya çıkarmaktadır. Fanatizmin en önemli nedenlerinden biri dogmatizmdir. Nitekim, nasıl ki skolastik dönemde, her türlü hakikat vahiyle bildirildiği için, yapılması gereken, verilmiş olan bu hakikatin kabul ettirilmesi idiyse, İslamcı dogmatizme göre de Kur’an, İslam müctehitleri olmuş, olacak ve olması muhtemel her türlü sorunu çözmüşler ve bir karara bağlamışlardır.⁷ Artık söz konusu olan, bu çözümlerin ve kararların kabul ettirilmesidir. Düşüncenin kendi içine hapsolup kaldığı ve kendi teorisinin dışına çıkamayışı olarak da nitelendirilebilecek olan bu türlü dogmatik düşünme biçimlerinin, hoşgörülü olması da mümkün görünmemektedir.

20. yüzyıla hakim olan fanatizm, dinsel olmaktan ziyade, ideolojik ve ırkçı olmuştur. İdeolojik fanatizm, komünist ve kapitalist ideoloji arasında, 1990’lı yıllara kadar devam etmiştir. Bu iki ideoloji de, barış içinde birlikte yaşamayı değil, kurtuluşun rakip ideolojinin yok edilmesinde olduğuna inanıyorlardı. ‘**Marks** kendisinin sınıf mücadelesine dayanan tarih tezi ile **Darwin**’in tekamül teorisini birbirine bağlayarak kendi fikirlerine itibar kazandırdı, ve aynı zamanda bu fikirlerin çürütülemez olduğuna inandı.’⁸ **Marks**’ı takip edenler de, aynı şekilde, çürütülemez fikirlerin varlığına inandıkları için tam anlamıyla dogmatik bir tutum içerisine girdiler. Nitekim, **Orhan Hançerlioğlu**’na göre, bir bilimler bilimi olan, bütün bilimleri kapsayıp bütünleyen Marksbilim kavranılmadan doğa, insan ve toplum anlaşılamazdı.⁹ Kendi teorisinin dışına çıkamayan ve bütün hakikati keşfettiğine inanan tümelleştirici bir ideolojinin kendi dışında da hakikatin bulunabileceğini kabul etmesi mümkün değildir. Dinsel dogmatizm ve fanatizm ile ideolojik dogmatizm ve fanatizm arasında tavır olarak herhangi bir fark yoktur. Çünkü her ikisinde de, eylemlerin kaynağında zihnin teoriye mahkumiyeti ve bu mahkumiyetin neden olduğu tutkular bulunmaktadır. Kapitalist ideoloji ise, 1990’lı yılların başından itibaren, Yeni Dünya Düzeni adı altında, liberal demokrasi ve liberal kapitalizm olarak kendini meşrulaştırmaya ve ideolojik olarak tarihin sonunu oluşturduğunu iddia etmeye başladı.¹⁰ Bu teze göre, insanlık, ideolojik anlamda, liberalizm ile birlikte evrensel, zorunlu ve son olan bir duruma ulaşmıştır. Çünkü artık, liberalizme alternatif olabilecek hiçbir ideoloji mevcut değildir. Bu aşamaya gelmemiş olan devletler, tarihin dışında kalmamak için, kendilerini tarihin sonunda ortaya çıkan evrensel, zorunlu ve son olan bu duruma uydurmalıdırlar. Bu görüşün *de facto* hali, küreselleşmedir.

20. yüzyılda, fanatizmin en tehlikeli biçimi olarak ırkçılık söz konusu edilebilir. Gerçi II. Dünya Savaşı’nın sonu ile birlikte, bütün dünya tarafından ırkçılık, mahkum edilmiş olmakla birlikte, bugün bile ve hatta gelişmiş ülkelerde bu fanatizm türüne rastlanmaktadır. İrkçılığın dayandığı temel ilkeler; insan ırklarının tanımlanabilir ve sınıflandırılabilir olması, ırklar arasında eşitliğin olmadığı, üst ırkların alt ırklara hükmetme hakkının bulunduğu biçiminde ortaya konulabilir. İrkçılığın hareket noktasını oluşturan bu ilkelerin hiçbir bilimsel tarafı yoktur ve sadece deri rengi veya yüz şekline göre yapılan sınıflandırmalar, son derece göreceli ve belirsiz kalmaktadır. Renklerin ve yüz şekillerinin farklılığına dayanarak, çeşitli ırkların var olduğu kabul edilse bile, bu ırkların insanları arasında biyolojik yapı olarak hiçbir farklılık yoktur. Ayrıca, sadece renk ve çehre farklılıklarından ötürü, ırklar arası bir hiyerarşiden söz

⁷ Taha Akyol, *Bilim ve Yanılgı*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1997, s.10.

⁸ Robert B. Downs, *Dünyayı Değiştiren Kitaplar*, Tur Yayınları, İstanbul, 1980, s.151.

⁹ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979, s.273.

¹⁰ Francis Fukuyama, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, Çev: Zülfü Dicleli, Simavi Yayınları, Deneme-İnceleme Dizisi:10.

edilemez. İnsan topluluklarının tarihte ve günümüzde gelişmişlik düzeyleri, kültürel yapıları ve insanlığa yapmış oldukları katkıları dikkate alarak bir hiyerarşi oluşturma çabaları da, ırklar arasında bazılarının yetersiz olduğunu açıklamakta başarılı olamaz. Çünkü ister kültürel yapılar, isterse zihinsel süreçler söz konusu olsun, bunları ölçmek için objektif ve mutlak ölçütlerin olduğu iddia edilemez. Yine, kültürel farklılıkların bulunması, dünyayı ve hayatı algılama ve anlamlandırma farklılıkları ırklar arasında üstün olma-üstün olmama ilişkisini ortaya çıkarmaz. Mevcut değerlere uygun davranışlarda bulunma da, değerlerin tarihselliği ve değişkenliği nedeniyle, ırkları derecelendirme hakkını doğurmaz. Çünkü değerlerin ortaya çıkışı, algılanışı, anlamlandırılması ve yorumlanması kültürel dir. Dolayısıyla, bütün insanlık için geçerli olabilecek ortak bir değerler sisteminden söz etmek mümkün görünmemektedir. Bunun için, 'hangi mevcut değerler?' sorusunun ortak bir cevabı yoktur. İnsan topluluklarının sahip oldukları karakterlerin farklılığı da, ırklar arası bir zıtlık kaynağı olarak düşünülemez. Ne bilimsel, ne de etik bakımdan hiçbir geçerliliği olmamakla birlikte ırkçılık, Güney Afrika'da, Amerika Birleşik Devletleri'nde, II. Dünya Savaşı yıllarında Almanya'da taraftar bulmuştur. **Hitler**, ırk bütünü diğer ırklara doğuştan üstün olduğuna inanmış ve bu ırkın, diğer ırkları, o ırkların da menfaati için sömürmek, istila etmek, yönetmek hakkı olduğuna iddia etmiştir. Bu fanatizmin ne kadar acı sonuçlar verdiği, *Kavgam* adlı kitaptaki, 'kelime başına 125 kişi, her sahife başına 4700 kişi, her bölüm başına da 1200000'den fazla adam'¹¹ öldüğü dikkate alınır, daha iyi anlaşılacaktır. Dinsel ve ideolojik fanatizm, nasıl ki bir delilik ve bulaşıcı hastalık ise, ırkçı fanatizm de, aynı şekilde, bir delilik, hastalık ve ahlak zaafıdır.

İrkçılığı hiçbir bakımdan savunmak mümkün olmadığına göre, acaba ırkçı eğilimlerin, bu hastalığın ve ahlak zaafının kaynağı nedir? Amerikalı psikologlardan **John Dollard**, **Lewin** ve **White** kendi ülkelerinden bazı insanlarda ırkçı duyguların kaynağını araştırmışlardır.¹² Onların araştırmalarına göre, ırkçılık olgusu, bireylerin üzerinde katı baskıların hissettiren her otoriter toplum tipinde gelişmektedir. Bu türlü toplum tiplerinde, etnik azınlıklara karşı, Amerika Birleşik Devletleri'nde siyahlara, Hitlerci rejim altında Yahudilere olduğu gibi, kendiliğinden bir saldırganlık duygusu gelişmektedir. Ayrıca ırkçılık, normal bir davranış olmayıp, bilhassa saldırgan ve dışlayıcı bir tavır olduğundan, bu duygunun geliştiği bireylerin sağlıklı bir ruh ve zihin haline sahip olduklarını söylemek mümkün değildir. Çünkü herhangi bir etnik guruba ait olmak, bireylerin elinde değildir. Etnik guruplar arasında farklılıktan ziyade, hangi etnik guruba ait olunursa olunsun, bireyleri başkaları karşısında daha avantajlı duruma getiren, onların ahlak anlayışları, insan olma öz bilincine yakın veya uzak oluşları gibi, bireyin tamamen kendi öz çabası sonucundaki kazanımları olmalıdır. İrkçılığın çözümü, daha özgür ve bütün bireyler için hiçbir baskıcı tutumu olmayan bir toplum hayatında aranmalıdır. Ayrıca, başkasına açılmak ve onu tanımak, ırkçı eğilimlerin ortadan kaldırılmasında önemli bir yol olarak düşünülmelidir.

Baskıcı tutumların olmadığı veya en aza indirildiği toplumlar, hoşgörü toplumlarıdır. Dinsel, ırkçı ve ideolojik fanatizm, başka dinlerin, ırkların ve ideolojilerin bulunduğu, kısacası din, ırk ve ideoloji çeşitliliğinin egemen olduğu toplumlarda ortaya çıkar. Bu türlü toplumlar, hoşgörünün de asgari şartlarını taşırlar. Öyleyse, toplumsal çeşitlilik, hem fanatizmin, hem de hoşgörünün dayandığı zemindir. Acaba bu çeşitlilik, fanatizmin değil de, hoşgörünün lehinde nasıl kullanılabilir? Toplumsal çeşitlilikten hoşgörünün ortaya çıkması, yöneticilerin ve bireylerin demokratik kültüre sahip olmalarına bağlıdır. Demokratik kültür, farklı kültürlerin karşılıklı kabul görme taleplerinin karşılandığı bir kültürdür. Bu kültür, ötekini tanımayı

¹¹ Downs, a. g. e., s.218.

¹² Julia, a. g. e., s.254.

gerektirdiği için, başka ırklar, dinler ve ideolojiler konusundaki bütün ön yargıların temizlenmesini sağlar.

Hoşgörü, fanatizmin karşıtı bir anlama sahiptir. Hoşgörü, bizimkinden farklı düşünme, inanma, hareket etme, duygulara sahip olma durumlarını kabul etme eğilimidir. Dinsel anlamda, herkesi kendi inançlarında ve inançlarının pratiklerinde özgür bırakmadır. Hoşgörü, etik bir davranış ilkesidir. Bundan dolayı da, öznenin özgürlüğünü ve ötekinin varlığının tanınmasını şart koşar. Hoşgörülü insan, düşüncelerine, inançlarına, pratiklerine katılmadığı, onları ortadan kaldırma gücüne sahip olduğu halde onları kabul etme erdemini gösteren ve onlarla birlikte yaşayabilen insandır. Ancak, görüşlerine, inançlarına katılmadığımız, onları yanlış bulduğumuz insanlara nasıl ve hangi mantıksal gerekçelerle hoşgörü gösterebiliriz? Çünkü bir düşünceye, inanca katılmamak, onu yanlış bulmak anlamına gelmez mi? Bu türlü sorular, hoşgörü paradoksu dediğimiz durumu betimler ve hoşgörünün önünde bir engel olarak bulunurlar.¹³ Bundan dolayıdır ki, hoşgörüsüzlük, hoşgörüye göre daha kolay yayılır. İnsanlık tarihinde, hoşgörüsüzlük örnekleri daha fazla yer tutar. Bundan dolayı, hoşgörüsüzlüğün tarihini yazmanın, insanlık tarihini yazmak olacağını iddia edenler vardır.¹⁴ Çünkü genelde insanlar, ya kendi düşüncelerinin veya ait oldukları fikir ve düşünce dünyasının (en genel anlamıyla kültür dünyasının) hakikati bütünüyle ifade ettiğine dair bir eğilime sahiptirler. Bundan dolayı da, başkasına açılmakta ve başkasını kabul etmekte güçlük çekerler. Oysa bireyin ufkunda başkası belirmediği ve birey onu anlamak için ona yöneldiğinde, başka ve farklı olan dünyaların da var olduğunu anlar. Acaba dünya, başka ve farklı olan değer yargıları olmasaydı daha mı iyi olurdu? Bu soruya olumlu cevap vermek mümkün değildir. Çünkü kınadığımız, hoşlanmadığımız, doğru olarak kabul etmediğimiz bir değeri rasyonel olarak çürütmek imkansızdır. Değerlerin pozitif olgular olmadığı, nesnel bir inceleme konusu olarak ele alınamayacakları göz önünde bulundurulduğunda, bu durum daha iyi anlaşılabilir. Aksi takdirde, kabul etmediğimiz bir değere hoşgörü göstermek mümkün olmayacaktır. Bütün bunlar, kabul etmediğimiz değer yargılarının varlığına itirazın rasyonel olarak imkansızlığını ve dünyanın bir değerler çokluğuyla anlamlı olduğunu gösterir.

Dogmatizm ve fanatizm, nasıl ki birbirlerini destekliyorlarsa veya fanatik tutumlar dogmatik düşünceye bağlanıyorsa, hoşgörü de, önemli ölçüde felsefe eğitimine bağlanabilir. *Philosophia*, bilgeliğin kendisini değil, bilgelik sevgisini, bilgeliğin peşinden koşmayı ifade eder. Bundan dolayı, alçakgönüllü bir tavır belirtir. Felsefede asıl olan, bilirim iddiasında bulunmadan önce, 'neyi bilirim?' sorusunu sormak ve insanın kendi sınırını, kısacası kendisini tanımasını sağlamaktır. Kendi sınırını bilen ve kendisini tanıyan insan, beşeri dünyada, zaman ve mekan üstü doğruların bulunmadığını, doğruların ve değerlerin rölatif olarak geçerli olduklarını da bilir. Dogmatizme karşı geliştirilebilecek olan, böyle bir bilme halidir. Bu hal, gereksiz cesareti yok ettiği gibi, sorgulama ve şüphe etme cesaretini sağlar. Dogmatik ise, soru sormaz. Çünkü ona göre, hakikat tektir ve bu hakikat, hiçbir zaafı olmayan dogmalar sisteminde mevcuttur. Bağımsız düşünen, çeşitli propaganda, fanatizm, ayrımcılık ve hoşgörüsüzlük biçimlerine karşı koyabilen kişiler yetiştirmek suretiyle, felsefe eğitimi almış, çağdaş dünyanın sorunları karşısında duyarlı bireylere ihtiyaç vardır.¹⁵ Çünkü bu bireyler, her fikrin, kendi çağının şartlarına göre değerlendirilmesi gerektiğini, hiçbir görüşün mutlaklık iddiasında bulunamayacağını öğrenirler.

¹³ Melih Yürüşen, *Ahlaki ve Siyasi Hoşgörü*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1994, ss.47-53.

¹⁴ *A.g.e.*, s.7.

¹⁵ Federico Mayor, *Türkiye Felsefe Kurumu Bülteni*, "Bir Özgürlük Okulu", Çev: İonna Kuçuradi, TFK Yayınları, Ankara, 1996, Sayı: 5, s.11.